

34. Материали по текущей сельскохозяйственной статистике 1923–24–1924–25 гг. Москва : ЦСУ СССР и РСФСР, 1929. С. 6.
35. Котляр Ю. В. Економічний розвиток південноукраїнського села в роки нової економічної політики // Наук. праці. Т. 32. Вип. 19. Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2004. С. 27–32.
36. Сельское хозяйство Союза ССР в 1926–1927 году (по данным налоговых сводок по единому сельхозналогу). Москва: Гос. фин. из-во Союза С.С.Р., 1929. С. CLXVII–CLXVIII.
37. Перший Всеукраїнський З'їзд представників колгоспів та робітників по колективізації сільського господарства (тези й резолюції з'їзду)... С. 10–15.
38. Гурвич М. Хозяйственные вопросы на I Всеукраинской партконференции. *Агитатор*. 1926. № 22. С. 11–19.
39. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 2. Спр. 49. Арк. 7–22.
40. Історія Комуністичної партії Радянського Союзу: в 6-ти тт. Київ : Політвидав УРСР, 1973. Т. 4. Комуністична партія в боротьбі за побудову соціалізму в СРСР. 1921–1937 рр. Кн. 2. (1929–1937 рр.). 1973. С. 449.
41. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 2. Спр. 49. Арк. 16.
42. Архив Троцкого: Коммунистическая оппозиция в СССР 1923–1927 гг.: В 4 т. / редактор-составитель Ю. Фельштинский. Москва : «ТЕРРА»–«TERRA», 1990. Т. 4. С. 93; 140.
43. Білаш Т. Аграрно-селянське питання у програмі Комінтерну. *Більшовик України*. №15. Харків, 1929. С. 40–54.
44. Історія Комуністичної партії Радянського Союзу: в 6-ти тт. Т. 4. Кн. 2. 1973. С. 253–354.
45. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і ленумів ЦК: в 2-х т. Київ : Політвидав, 1976. Т. 1. 1918–1941. С. 311.
46. Котляр Ю. В. Економічний розвиток південноукраїнського села в роки нової економічної політики... С. 27–32.
47. ДАХМО. Ф.П. 478. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 196–197.
48. РГАЭ. Ф. 219. Оп. 1. Д. 167. Л. 4–5.
49. РГАЭ. Ф. 219. Оп. 1. Д. 167. Л. 17. 50. РГАЭ. Ф. 219. Оп. 1. Д. 167. Л. 6а.
51. ДАХМО. Ф.П. 478. Оп.1. Спр.22. Арк. 6.
52. Збірник партійних та урядових постанов про сільськогосподарську кооперацію (серпень 1926 – липень 1927 року). Харків. 1927. С. 56–57.
53. Сталін Й. Політичний звіт Центрального Комітету XVI з'їздові ВКП(б). 27 червня 1930 р. *Повне зібрання творів*. Київ : Держполітвидав УРСР, 1950. Т. 12. С. 282.

Олійник М. П.

Хмельницький національний університет

ЛІКВІДАЦІЯ ОПОЗИЦІЙНИХ ПАРТІЙ НА ПОДІЛЛІ В 1920-х рр.

LIQUIDATION OF OPPOSITION PARTIES IN PODILLYA IN 1920s

В статті аналізуються причини ліквідації багатопартійності. З'ясовано чисельність, соціальний склад і основні напрямки діяльності подільської організації української комуністичної партії. Досліджено причини популярності та різновиди сіоністських організацій в регіоні. Встановлено етапи антисіоністських репресій. Підкреслено фактори, що зумовлювали «живучість» сіоністських організацій на Поділлі.

Ключові слова: багатопартійність, укапісти, сіоністи, соціалісти.

Present article analyses the reasons of liquidation of multi party system. It clarifies the number of members, social composition and main areas of activity of Ukrainian Communist Party in Podillya

region. The article studies variety of Zionist organizations and the reasons of their popularity. It identifies the stages of anti-Zionist repressions and clarifies the factors that led to the «vitality» of Zionist organizations in Podillya.

Key words: *multi party system, ukapists, Zionists, socialists.*

Однією з малодосліджених проблем поділлезнавства періоду нової економічної політики є ліквідація опозиційних партій на Поділлі. Побіжно її розглядали в працях О. Козерода [1], І. Ніколаєва [2], О. Стадник [3], Ю. Шаповала [4] та інших, але вона ще не була предметом самостійного дослідження.

Мета даної публікації: спираючись на досягнення історіографії та архівні матеріали, з'ясувати причини ліквідації багатопартійності, проаналізувати соціальну базу, основні напрямки діяльності опозиційних партій на Поділлі та етапи їх ліквідації більшовицьким режимом.

Після остаточного вигнання з Поділля в листопаді 1920 р. польських та українських військ, більшовицький режим розгорнув активну діяльність з утвердження своєї влади. Провідну роль мали відігравати місцеві комітети КП(б)У. Проте уповні виконувати цю роль їм було вкрай важко через малу чисельність губернської партійної організації. В січні 1921 р. нараховувалося лише 677 членів і 525 кандидатів у члени КП(б)У [5, арк. 23–24], а в березні – 1361 партійців, з яких 882 членів і 479 кандидатів [6, с. 77]. Проте це було вкрай мало з огляду на те, що в Подільській губернії за переписом 1920 р. проживало 2763433 особи, з яких міського населення – 381470 (13,8 %), сільського – 1381863 (86,2 %) особи [7, с. 540].

Не маючи бажаного впливу Подільської організації КП(б)У на подолля, губком на початку 20-х років надавав важливого значення боротьбі із залишками інших партій. Це зумовлювалося не логікою змагання за владу в рамках демократії, нехай навіть «соціалістичної», а потребою знищення опонентів задля гарантування свого панування в системі «диктатури пролетаріату». Ця система не передбачала відкритого змагання ідей, принципів, кадрів – а лише сліпу покору волі державної партії та її вождів. Автор поділяє думку С. Кульчицького: «Конкурентна боротьба між ними призвела б до паралічу влад. За фасадом безпосередньої демократії обов'язково повинна була приховуватися диктатура однієї партії. Стабільності радянській владі надавав принцип однопартійності». Характерно, що, через відсутність інтелектуального потенціалу та вагомих матеріальних аргументів у суперечці з ними, КП(б)У вдалася до силового придушення опонентів з допомогою ЧК (ДПУ). В рамках загальноукраїнської кампанії ще 12 березня 1921 р. були проведені масові арешти меншовиків та есерів [8, с. 145–147]. Під удар потрапила Українська комуністична партія, яка хоч і була близькою в багатьох питаннях із КП(б)У, проте критикувала її за нехтування національним питанням і виступала за будівництво самостійної соціалістичної України без оглядки на Москву. На Поділлі укапісти зорганізувалися на початку 1921 р., коли в губернію прибув видний діяч УКП, член ЦК С. Симон. Під його впливом, як зазначалося в доповіді губкому ЦК КП(б)У 14 березня, були три випадки переходу більшовиків до УКП «інтелігентського елементу» [9, арк. 52]. Невдовзі чекісти доповідали, що С. Симон «почав гуртувати навколо себе колишніх агентів Петлорги та великих українських куркулів» [10, арк. 16]. Активними членами УКП були І. Рябокін, О. Мукид (Яровий), О. Вихр та інші. На кінець року організація укапістів нараховувала 140 членів і охоплювала майже всі повіти. Особливо активно вони діяли на Брацлавщині, де створили не лише свій осередок, але й, на противагу комсомолу, молодіжну групу КОМ'Юну. Проте вже в квітні 1922 р. силами секретного апарату Подільського відділення ДПУ вдалося розколоти губернську організацію УКП. Було створено ліквідаційну комісію, яка фактично ліквідувала лише Вінницьку організацію. Решта осередків самоліквідувалися. Так, у Кам'янці-Подільському всі члени подали заяви про вступ до КП(б)У, але вони були відхилені. Після ліквідації організації окремі активні члени виїхали в інші міста: С. Симон – до Катеринослава, І. Кукніченко – в Полтаву, О. Вихр – у Чернівці. На Поділлі залишилися О. Яровий та І. Рябокін. Однак після смерті О. Ярового в серпні від тифу І. Рябокін ніякої активної роботи не проводив, доповідали сексоти [2, с. 102; 3, с. 224–225; 10, арк. 16–16 зв.].

Не залишилися поза увагою чекістів також і сіоністські партії та організації. Саме вони, а не КП(б)У, були основною політичною силою, довкола якої об'єднувалися євреї на Поділлі. Особливо чисельними в краї були сіоністи-соціалісти (С.С.), соціалістична федерація «Дройр» (Свобода), організація сіоністської молоді (О.С.М.), союз соціал-сіоністської молоді (С.С.С.М або Югенд), спортивно-скаутська «Гашомер Гацоір», спортивна «Маккабі» та кооперативна «Гехолуц» (об'єднані трудовики). Загалом в усіх цих партіях нараховувалося понад 500 членів. Багато з них були заарештовані 18–22 вересня 1922 р. в рамках всеукраїнської кампанії, в ході якої за грати потрапило 1100 сіоністів [1, с. 87–89; 3, с. 225]. Хоч після цього їхня активність майже не фіксувалася, влада продовжувала контролювати ситуацію, намагаючись одночасно забезпечити свій вплив через роботу з єврейським населенням містечок, насамперед молоддю. «Якщо ми з цим завданням не справимося, – підкреслював у виступі на пленумі Подільського губкому 16–17 вересня 1922 р. секретар губкому Денис, – ми ризикуємо залишитися без єврейської молоді» [11, арк. 61]. Однак через брак реальних пропозицій щодо покращення життя єврейських мас далі слів партійного керівника справи не пішли. Як наслідок, у березні 1924 р. Подільське губвідділення ДПУ доповідало про активізацію сіоністів-соціалістів, які змогли «прилаштувати свою тактику до психології єврейського населення Поділля» й активно поширювали свій вплив на молодіжні спортивні організації «Маккабі», «Скаут» і «Гашомер Гацоір». Чекісти встановили спостереження за членами інструкторської групи С.С в губернії, зокрема, Абрамом Штембергом, Шульком Петровським і Анютою Гехман. Вдалося також налагодити перехоплення друкованих сіоністських видань, зокрема, журналів «Мысль» і «Юный борец», а також перлюстрацію листів. Завдяки цьому була взята під контроль діяльність найбільших осередків – Вінницького, Гайсинського, Тульчинського та Кам'янецького, а також канали щомісячного зв'язку між районними організаціями та губернським центром. Одночасно з Ц.С у Кам'янецькій окрузі була виявлена добре законспірована організація сіоністської молоді (О.С.М.), яка підтримувала зв'язок винятково зі своїм центром в Одесі. Керував нею якийсь Бекман. Організація діяла з 1923 р. через спортивні гуртки в Кам'янці та Лянцкоруні. Основну масу членів складала учнівська молодь і студенти. Метою ОСМ було виховання «національної, всебічно освіченої, суспільно вихованої, активно-професійно підготовленої та фізично розвинутої єврейської молоді» [12, арк. 1, 3–7, 11–12]. Більшість виявлених діячів сіоністського руху були заарештовані в ході загальноукраїнської акції в ніч на 2 вересня 1924 р. Їх засудили до заслання в Усть-Сисольськ, столицю автономної області Комі в Росії [1, с. 90; 12, арк. 25].

Проте ніякі репресії не могли вплинути на зв'язок між економічним становищем основної маси єврейського населення та його політичними симпатіями. Відтак, за даними ПГВДПУ, в другій половині 1924 р. почала зростати активність сіоністських організацій, які «влонювали в свої ряди невдоволених як у Калинівці Вінницької округи; перехід навіть дітей до сіоністських організацій як у Зінькові та Новій Ушиці Кам'янецького повіту; проведення сіоністського з'їзду в Шпикові Тульчинської округи» тощо. Характерно, що дуже часто місцеві працівники будь-який виступ з критикою своєї роботи «кваліфікували як «сіоністський» [13, арк. 10–11]. Спостереження подільських чекістів дещо пізніше підтвердили їхні колеги з секретної частини ДПУ УСРР. В аналітичній записці в січні 1928 р. вони констатували, що під час арештів у вересні 1924 р. не вдалося повністю розгромити сіоністські організації. Навпаки, їхній вплив зростав і «пик популярності сіоністів припав на 1925 р., коли їхні осередки були в кожному містечку» [14, арк. 90 зв.–93]. Наприклад, у Кам'янецькій окрузі нараховувалося 323 члени сіоністських осередків і понад 100 співчуваючих, зокрема, у «Кам'янці 82 особи, в Чемерівцях 40, у Калосі 21, в Жванці 9, Зінькові 56, Н. Ушиці 54, Кит[ай] Городку 9, Оринині 10, Дунаївцях 10, Ляскоруні 9, Миньківцях 15, Фрамполі 9». Особливо активними вони були у Вінниці, Проскурві, Могилів-Подільському та Кам'янці-Подільському. Це змусило владу поставитися до сіоністських організацій як до «політичного руху єврейської дрібної буржуазії» [4, с. 234, 240]. Тобто такого, який веде боротьбу за владу. Відтак проти них було застосовано впродовж 1925–1926 рр. весь комплекс репресивних заходів – від арештів до адміністративної висилки. Це забезпечило настання в 1927 р. «кризи сіоністських організацій, яка виразилася у втраті впливу сіоністів на єврейські трудові маси». Відповідно ДПУ перенесла акцент у роботі на ідеологічну обробку й добилася масового виходу рядових членів із залишків сіоністських

осередків. Коли ж сіоністам вдавалося відновлювати організацію, їх заарештовували. Зокрема, в січні 1928 р. було «знято весь склад Районного Штабу №4 на чолі з Гройсманом Анатолієм, який недавно прибув у Вінницю із РІШ № 1 (Харківського)». Всього заарештували 9 осіб [14. арк. 90 зв.–93, 180–182 зв.]. Після цього будь-які згадки про організований сіоністський рух відсутні.

Таким чином, проведений аналіз переконливо засвідчив, що більшовицький режим інституційно був не здатним до конкурентної боротьби за вплив на маси з опозиційними партіями, там більше соціалістичного спрямування. Навіть такі малочисельні партії, як УКП чи сіоністські, будуючи свою діяльність на демократичних засадах та повазі до людини вигравали конкурентну боротьбу в більшовиків. Тим не залишалось нічого іншого, як шляхом терору повністю ліквідувати «ворожі» партії та громадські організації. Лише таким шляхом можна було забезпечити монополію на владу.

Список використаних джерел:

1. Козерод О. В. Евреи Украины в период новой экономической политики: 1921–1929 гг. Киев : СПД Савчина, 2002. 272 с.
2. Ніколаєв І. Є. Організаційно-правові аспекти взаємовідносин Української комуністичної партії з більшовицькою владою в період її утворення та становлення (1920–1922 рр.) / *Наук. вісник Миколаївського нац. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського*. Сер.: Історичні науки. 2013. Вип. 3.34. С. 99–103.
3. Стадник О.О. Деякі особливості суспільно-політичних процесів у подільському селі в період нової економічної політики / *Наук. записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського*. Серія: Історія: зб. наук. праць. / За заг. ред. проф. П.С. Григорчука. Вінниця, 2009. Вип. XV. С. 224–228.
4. Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК–ГПУ–НКВД в Україні: особи, факти, документи. / Ред. Т. Хорунжа. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського; Служба Безпеки України. Київ : Абрис, 1997. 608 с.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі: ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 430.
6. Нариси історії Хмельницької обласної партійної організації. / Авт. кол. В. М. В'язовецький, А. П. Гавришук, В. М. Голєв та ін. Вид. 2-е, перероб. Львів : Каменярь, 1982. 271 с.
7. Єрмак О.П. Перепис населення 1920 р. на Поділлі. / Матеріали V Всеукр. конфер. «Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного і культурного відродження України» (жовтень 1991). Київ–Кам'янець–Подільський, 1991. С. 539–541.
8. Кульчицький С. В. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Київ : Темпора, 2013. Кн. 2. 628 с. 9. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 540.
10. Держархів Вінницької області. ФП. 1. Оп. 1. Спр. 56.
11. Держархів Вінницької області. ФП. 1. Оп. 1. Спр. 11.
12. Держархів Вінницької області. ФП. 1. Оп. 1. Спр. 494. 13. Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 370. Т. 5. 14. Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 370. Т. 5.